

Bir Kültürel Diplomasi Örneği Olarak Sultan Alâeddin Keykubad'ın Melik Eşref'e Gönderdiği Arapça Mektubun Yeniden Kurulumu Tercümesi ve Tahlili

Öz: İnsanoğlu varolalı beri her dönem ve coğrafyada haberleşme yöntemleri bulmuş ve kullanmıştır. Bu yöntemlerden birisi olan mektup insan türü kadar kadim bir olgudur. İnsan ile ilintili olan her alanın ilgisine mazhar olmuştur mektup. Tarih ve tarihçi nazarından ise mektup olgusu, insanın, aşkların, inançların, savaşların ve barışların anahtarı ve kilidi rolünü üstlenmiş fâil veya surî illetlerden birisi olmuştur. Özellikle temsil makamında bulunan sultanlar, emirler ve başkanlar açısından mektuplar, varlık-yokluk kaderlerini belirleyecek derecede önem arz etmişlerdir. Örneğin Sultan Yıldırım Bayezid ile Emir Timur'u Ankara Ovasında karşı karşıya getiren durum, mektuplarda varlık bulmuş manalardır. Çalışmamızda, zamanının iki güçlü hükümdarı arasında gerçekleşmiş mektuplaşmaların hikayesi deşifre edilmeye çalışılmıştır. Makalemizin ana aktörü olan mektup Eyyübî Meliki Ebü'l-Feth el-Melikü'l-Eşref Muzafferüddin Mûsâ b. el-Melikî'l-Âdil Muhammed b. Eyyüb'un (ö. 635/1237) yazdığı mektup/lara Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad ibn Gıyaseddin Keyhüsrev'in (ö. 634 1237) cevabî yazısıdır. Bu yazma mektubun çalışmaya medar edilmesinin sebebi, Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi 1071'de kayıtlı bulunan mecmuada tespit edilerek daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olması ve herhangi bir akademik çalışmaya konu edilmemesidir. Alâeddin Keykubad'ın (1220-1237) çok sayıda mektubu tespit edilmişse de çalışmamıza konu olan bu mektup klasik kaynaklar da dahil herhangi bir eserde bulunamamış bir yazmadır. Tarih beyan edilmemekle birlikte, iki yöneticinin ilişki zeminine bakıldığında bu mektubun 1226 yılına ait olduğu kuvvetle muhtemeldir. Mektubun tahlil edilmesiyle, aynı zamanda akraba olan bu iki güçlü tarihî figürün ve Anadolu Selçuklu Devleti ve Eyyübîler arasındaki ilişkiyi aydınlatacağı düşünülmektedir. Nicelik olarak muhtasar nitelik olarak mana yüklü olan bu Arapça yazma mektubun tahkiki, Türkmenlerin ve İbn Bibî'nin 'uluğ' sıfatı ile taltif ettiği Sultan Alâeddin Keykubad hakkında bazı tespitlerde bulunmamıza da katkıda bulunmuştur. Araştırmamıza da konu olan mektup ve benzerlerine ulaşım çeşitli şekillerde gerçekleşmektedir. Tarihin gidişatını öğrendiğimiz veya anlamlandırdığımız böylesi önemli mektupların yayımlandığı münşeat mecmuaları çok önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu mecmuaların dışındaki farklı yazma mecmuaların başlangıç kısmına yahut iki eser/yazı arasında

yerleştirilmiş mektuplara da rastlanmaktadır. Şu da ilave edilmelidir ki sultanlar arasındaki mektuplar zamanın güvenlik gerekçeleri dolayısıyla ya kasten zayıf edilebilmiş ya da farklı sebeplerle yokluğa gark olabilmişlerdir. Bu da çalışmamıza konu olan mektubu daha özel kılmaktadır.

İlgilisine farklı manalar verir ümidiyle, makalemize konu olan Arapça yazma mektubun metni, yazma hali gözden geçirilerek yeniden kurulmuş/dijital olarak yazılmış ve metne aktarılmıştır. Bu özgün yazma metin tercüme edilmiş, ayrıca tarihî çerçevede tahlil ve tahkik edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tahkik, tercüme, Anadolu Selçuklu Devleti, Eyyübiler, Alâeddin Keykubad, Melik Eşref, mektup.

As an Example of Cultural Diplomacy The Arabic Letter Sent by Sultan ‘Ala’al-Din Kayqubad to al-Malik al-Ashraf Reconstruction, Translation, and Analysis

Abstract: Since its existence, human beings have found and used communication methods across all periods and regions. From the point of view of history and historians, the phenomenon of letters has become one of the agents or causes that has played the role of the key and lock of human loves, beliefs, wars, and peace. Especially for the sultans, emirs and presidents who were in the representative office, the letters were of such importance that they determined the existence and non-existence. To give an example, the situation that brought Sultan Yıldırım Bayezid and Amir Timur face-to-face in the Ankara Lowland has a meaning found in the letters. In the present article, we try to decipher the story of the correspondence between two powerful rulers of the time. This letter consists of the response letter of the sultan of Anatolian Seljuk, ‘Ala’al-Din Keyqubad (d. 635/1237), to the letter(s) written by the king of Ayyubid Malik Ashraf (d. 634/1236-7). The reason for the study is that this manuscript, which was found in the magazine registered with the imprint of Çorum Hasan Pasha Manuscript Library in 1071, has not been published anywhere before and has not been the subject of an academic study. Despite the many letters of ‘Ala’al-Din Keyqubad that have been identified, this letter, which is the subject of the study, is a manuscript that has not been found in any work. Although the date is not declared, considering the relationship between the two rulers, it is highly likely that it dates back to 1226. It is thought that by analyzing the letter, it will shed light on the relationship between these two powerful historical figures, who are also relatives, and the Anatolian Seljuk State and the Ayyubids. Examining the short but meaningful Arabic written letter also contributed to our making some determinations about Sultan ‘Ala’al-Din Keyqubad, whom the Turkmens and Ibn Bibi called ‘ulugh/ greatness’. There are numerous ways to gain access to these types of letters and similar documents. Among these very fundamental sources are Monsheat magazines, where such important letters have been published, from which we learn or make sense of the course of history. It should also be added that the letters between the sultans could either be deliberately lost due to security reasons of the time or they could disappear for different reasons. In the hope that it will give different meanings to those concerned, the original text of the Arabic manuscript, which is the subject of our article, has been reviewed, reconstructed, and transferred to the text. This text has been translated, and the critical edition and analysis of the text have been made within its historical framework.

Keywords: critical edition of the text, translation, Anatolian Seljuk State, Ayyubids, ‘Ala’al-Din Kayqubad, Malik al-Ashraf, letter.

Giriş

Mektup¹ kelime olarak "yazılmış şey, bitig, nâme, varakpâre ve bunların yanı sıra kâğıt, gam yükü, gönül dili, çile bohçası, yazılmamış ferman, şekerli hurma" anlamına gelmektedir.² Mecmu'a-i Münşeat'ta "Her ne dürlü hattıla olurısa mahzan yazılmış kâğıda dirler" şeklinde tarif edilmiştir.³ Başka bir tanımlama ise "İrsâl olunan kâğıda *mansib* ihсан olunduysa ona *menşûr*, eğer fetihle ilgili ise ona *fetihnâme*; emir ve iş siparişi içinse *ferman* denilir. Fakat padişah olmayıp devlet ricalinden olursa bu kâğıt *misâl* adını alır. Unvanca eşit kimseler arasında yazılanlara ise *mektup* denilir."⁴ şeklindedir.

Edebiyatımızın en eski türlerinden olan mektup, kadim zamanlardan beri insanların birbirleriyle duygu ve düşüncelerini paylaştığı ve haberleşmede kullandığı vasıtalar arasındadır. Felsefî bakış açısıyla değerlendirildiklerinde "açıkça yazmanın manifestoları" olarak düşünülmüşlerdir.⁵ Mektuplar kaynak olarak "... önemli birileri yazmadıkça veya yüzyıllar önce üretilmedilerse" tarihçilerin ilgi odağına girmemiştir.⁶ Zamanla önemli kişiler tarafından yazılan mektupların, tarihi kıymetlerine binaen antoloji şeklinde yayımlandığı eserler meydana gelmiştir. "Mecmua", "münşeat", "münşeat mecmuası" denilen bu yazmalarda; sâdat, mürşidler, alimler, şairler ve yazarlar tarafından kaleme alınmış mektuplar derlenmiştir. Nitekim Fuzulî'nin Kadı Alâeddin'e yazdığı bir mektubun sureti böyle bir eser olan *Mecmua-i Resail*'de Abdülkadir Karahan tarafından tespit edilmiştir.⁷ Nedim'e gönderilen Arapça bir mektup da Kemal Edip Kürkçüoğlu tarafından bu tür bir *Mecmua*'da⁸ bulunmuş-

- 1 Çalışmaya konu olan mektubu dikkatime sunan ve her adımda destek olan meslektaşım Doç. Dr. Necmettin Pehlivan'a teşekkür ederim.
- 2 Oğuzhan Şahin, *Mecmua-i Münşeat TDK. KTP. A.363/1 (İnceleme, Metin, Tıpkıbasım)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 24.
- 3 "Her ne hatt ile olursa olsun talep veya şikâyet içerikli bir üst makama yazılmış kağıt." *Mecmua-i Münşeat* (Ankara: TDK Kütüphanesi, Yazma, A.363/1), 67b.
- 4 *Münşeat Mecmuası* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 760), 23b.
- 5 Barbara Johnson, "Yazma", çev. Zekeriya Başkal, *Edebiyat Çalışmalarında Anahtar Kelimeler*, ed. Frank Lentricchia - Thomas McLaughlin (Ankara: Akademik Eksen, 2011), 145.
- 6 Hakan Kaynar, "Mektuplarla Tarih: Cumhuriyet ve Aşk", *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalı Dergisi* 40 (2015), 157.
- 7 Abdülkadir Karahan, "Fuzulî'nin Mektupları II", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3/1-2 (2012), 48-86.
- 8 K. Edib Kürkçüoğlu, "Şair Nedim'in Bir Arz-ı Hali", *60. doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*: (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1953), 317-324.

tur.⁹ Bazen böyle mektuplar, birkaç yazma küçük eseri bir araya toplayan bir risalede/mecmuada yer alabilmektedir.

Araştırmamıza konu olan mektup, ilm-i nazar ve hilaf alanında yazılmış birbirinden farklı 10 ayrı küçük yazma eserin ve bazı bilgi notlarının bir araya getirildiği bir mecmuada,¹⁰ 5 ve 6. eserler arasında, 138b-140a varaklarında konu dışı olarak yer almıştır. Mektubun bu türden eserler arasında yer almasının sebebinin, içeriği dolayısıyla olduğu kanaatindeyiz. Mektubun ‘yapılanlara karşı çıkan ve tehditvari’ içeriği bu düşüncemizi destekler mahiyettedir. Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad’ın, Eyyûbî meliki Eşref’e kızdığı ve tehditvari ve sitem dolu birkaç cümle sarfettiğine dair kayıt İbnü’l-Esir (1233)’de mevcuttur,¹¹ fakat devamında iki melik arasındaki ilişkinin süreci hakkında bilgi verilmemiştir. Çalışmamıza konu olan bu mektubun devam eden süreçte bu iki hükümdar arasındaki ilişkiyi anlamlandırmamıza yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Bu husustaki bilgi eksikliğine rağmen mektup; yazarı, muhatabı, dili ve içeriği açısından incelenmeyi ziyadesiyle hak etmektedir.

Bu sebeple yazma mektubun tespit edildiği mecmuadan kısaca bahsettikten sonra mektubun içeriği ve kültürel diplomasi açısından önemi ve ideolojisi tahlile çalışılacaktır.

1. Mektubun Bulunduğu Mecmua

Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad (1220-1237)’dan Eyyûbî meliki Melik Eşref (1200-1237)’e cevaben gönderilen mektubun bulunduğu metin, Çorum Hasan Paşa Yazma Eser Kütüphanesi 1071 numarada kayıtlı mecmuada bulunmaktadır.

Mecmua ilm-i nazar ve hilaf bahislerini içeren 10 ayrı eserden meydana gelmektedir.¹² Birinci eser *el-Vesâilü ilâ Tabkîku’d-Delâil*’dir. Müellifi Ebû’s-Senâ Sirâ-

- 9 Abdülbâki Arslan, *Osmanlı İctimai Hayatını Aksettiren Mektup Örnekleri (Tanzimat’a Kadar)* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1985), 5.
- 10 Bahse konu olan bu mecmuadaki ilm-i hilaf konulu olan eserler Necmettin Pehlivan- Hadi Ensar Ceylan tarafından çalışılmıştır. Bkz. “Old Rivalry, Eternal Friendship: The Story of an Opponent-al-Fuşûl in the ‘ilm al-Nazar”, *Methodos. Savoirs et Textes* 22 (2022), 1-32.
- 11 Ebü’l-Hasan İzzeddin Ali b Muhammed b Abdülkerim İbnü’l-Esir, *İslam Tarihi : el-Kamil fi’t-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça - Abdülkerim Özyayın (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), XII/417.
- 12 Bu mecmua ve içeriği hakkında geniş bilgi için bkz. Pehlivan-Ceylan, “Old Rivalry, Eternal

cüddîn Mahmûd b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Hâmid el-Urmevî (ö. 682/1283) olup 1b-48a varakları arasındadır. Münâzara ve mübâhase hakkında yazılan eserin farklı kütüphanelerde nüshaları vardır. 48b-49a'da *Mes'ele* isimlendirmesi ile düzenlenmiş abdestte niyetin şart olup olmadığı ve alış-veriş esnasında tarafların yanında bulunmayan malın satış işleminin geçerli olup olmadığına ilişkin Hanefi ve Şafîiler arasındaki tartışmayı ele alan iki not bulunmaktadır. 49b-50a varaklarında yine *Mes'ele* isimlendirmesiyle düzenlenmiş ilm-i nazar ile ilgili iki not bulunmaktadır. 50b varlığında, ilm-i nazar hakkında kaleme alınmış bir not daha bulunmaktadır. İkinci eser ilm-i nazar literatürüne dahil edilmesi gerektiği ifade edilen *el-Umde* olup 51b-68b varakları arasındadır. Üçüncü eser *er-Risâletü'l-bâhire fî el-Makâletü'z-Zâhire* olup 69a-72b varakları arasında ve cedel ilmine dairdir. Dördüncüsü, *el-Fusûl* olup 73b-80a varakları arasında yer almakta ve ilm-i nazar konusundadır. Beşincisi, *el-Mütimmätü'n-Nûmaniyye fî şerh el-Mukaddimetü'I-Burbaniyye*'dir. 81b-138a varakları arasında kayıtlı olan eser ilm-i hilaf üzerinedir. *el-Mütimme*'den sonra 138b varlığında 'Melik el-Eşref'in Melik Alâeddin'i savaşla tehdit edip ondan mal talep etmesine karşı Melik Alâeddin'in yazdığı *cevabî mektup*' bulunmaktadır. Söz konusu mektup çalışmamıza konu olan yazmadır. 140a varlığında iki çelişğin mümkün olduğuna dair bir muğâlata ve çözümü bulunmaktadır. Altıncısı, *Risâle fî Kavâidi İlmi'n-Nazar* olup 141b-157a varakları arasında yer almaktadır. Yedincisi, *Mesâilü'l-Aşere* olup 157b-158b varakları arasında bulunmakta ve 159a varlığındaki metin, hırsıza hadd cezası uygulanırken vefatı üzerine tazmin yükümlüğünün olup olmadığı hakkındadır. Sekizinci eser *Mübahase alâ Tarîki'l-Mukâtebe beyne'l-İmâm Muhyiddîn ve beyne'l-imâm Şemseddîn* olup 160b-168b arasında kayıtlıdır. 169a-170a arasında mantık ilminde 'maḥkûmun aleyhi' varlığı bakımından tartışan bir metin bulunmaktadır. 170b varlığında ise kadının zînet eşyalarında zekâtın vacip olup olmadığı ile ilgili bir ilm-i nazar tartışması bulunmaktadır. Dokuzuncusu, *el-Fusûl fî Temhîdi'l-Kavâidi'l-Usûl*'dür. 171b-172b arasında bulunmakta olup ilm-i nazarla ilgilidir. 173a varlığında 'olumlu madule önermesi' hakkındadır. Onuncu eser *Mukaddimetü'l-Farisîyye fî İlmi't-Tarih* şeklinde kayıtlıdır. 173a-176a varakları arasında bulunan eser Farsça'dır. Bu eserden sonra yine ilm-i nazar ile ilgili bazı uzun notlar yer almaktadır.¹³

Friendship". Bu çalışmada eserin katalog bilgisi ile içeriğinin tutarsız olduğu ve varak sayısında hatalar yapıldığı tespit edilmiştir.

13 Pehlivan - Ceylan, "Old Rivalry, Eternal Friendship", 3-7.

2. Mektubun Tarihî Arka Planı

1220-1237 yılları arasında hüküm süren Alâeddin Keykubad (ö. 634/1237) zamanı, Anadolu Selçuklularının en parlak dönemi olarak kabul edilmektedir.¹⁴ el-Melikü'l-Eşref ise Alâeddin'in kayınbiraderi olup Eyyübîlerin Harran, Urfa, Rakka, Surûc, Re'su'l-ayn (Ceylanpınar)'ın dışında Doğu Anadolu bölgesinde Ahlat, Silvan ve yakın çevresinde hüküm süren Ebü'l-Feth el-Melikü'l-Eşref Muzafferüddin Mûsâ b. el-Melikü'l-Âdil Muhammed b. Eyyüb (ö. 635/1237)'dur. Mezkûr bölgeyi 1200-1237 yılları arasında yönetmiştir.¹⁵ Alâeddin Keykubad içinde bulunulan siyasî konjonktürde melikle aralarındaki ilişkiyi pekiştirmek adına Melik Eşref'in kız kardeşiyle evlenmiştir.¹⁶

Melik Eşref ile Sultan Alâeddin arasındaki diplomatik ilişki genellikle olumlu zeminde seyretmiştir. Ancak, Mısır'ı da içine alacak şekilde Doğu Akdeniz havzasında, 1220-25 yılları arasında önemli olaylar ardı sıra meydana gelmiştir. Bu vakıalar Alâeddin ile Melik Eşref arasındaki ittifakın bozulmasına sebep olmuştur. Bölgede bir yandan Haçlı tehdidi ile uğraşılırken,¹⁷ diğer yandan Moğollar Azerbaycan sınırlarına ulaşmıştır. Selçuklular haçlı ordularının kurdukları Latin krallıklarının yerleşmesini Akdeniz boylarında engellemekle uğraşmış, Eyyübîler de yine Haçlılara karşı savaş vermiştir. Sultan Alâeddin tarafından Alanya fethedilmiş, Silifke'ye kadar olan güzergâh Haçlılardan temizlenmiştir.¹⁸ Yaklaşan Moğol tehlikesine karşı Selçuklular da Eyyübîler de önceleri önlem alma gereği duymamıştır. Sükûnet tam sağlanmışken yaklaşan tehlikeden de faydalanmak gayesiyle olsa gerek, Ahlat hâkimi Şihabüddin Gazi (ö.645/1248) kardeşi Melik Eşref'e karşı harekete geçmiştir. 1224 tarihinde Melik Eşref diğer bölge hâkimlerinin desteğiyle büyüyen bu isyanı, durdurmayı başarmıştır.¹⁹

14 Sümer, "Keykubad I", 25/358-359.

15 Kaya, "el-Melikü'l-Eşref, Musa", 29/64-66.

16 İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, XII/290, 306.

17 İlhan Erdem, "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 19/30 (1997), 64-66.

18 Nâsirüddin Hüseyin b. Muhammed b. Alî Ca'ferî Rugadî Münşi İbn Bibi, *el-Evamirü'l-alaiyye fi'l-umuri'l-alaiyye : (Selçuk name)*, çev. Mürsel Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1001 Temel Eser, 1996), I/235-251; Gregory Abü'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1950), II/516; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye : Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011), 331-347. Eyyübi-Haçlı mücadeleleri için bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), III/145-55.

19 İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, XII/381-383.

Zamanın devletlerince bir süre tedbir gereği duyulmasa da Moğol tehlikesi, özellikle 1225'de Celâleddin Hârizmşah (ö. 629/1231)'ın Azerbaycan'a gelmesi ile kاپıya dayanmıştır. Düşmanlarının kendisine ulaşamayacağını düşünerek Celaleddin Hârizmşah'ın bu bölgeye gelmesi pek çok dengeyi de bozmuştur. Yolunun üstündeki Gürcüleri ortadan kaldırarak işe başlayan Celaleddin, Eyyübilerin elindeki Van Gölü havzasına doğru ilerlemiştir.²⁰ Stratejisine göre böylece güçlenecek, büyüyecek ve zenginleşecektir. Bu amacını gerçekleştirmek adına müttefik arayışına girmiştir. Dımaşk/Şam bölgesi Eyyübî idarecisi el-Melikü'l-Muazzam (ö. 624/1227), Erbil hâkimi Muzafferüddin Kökböri/Gökböri (ö. 630/1233) ve Artukluların Hısnıkeyfâ (Hasankeyf) Kolu (1102-1232)'nu yanına çekmeyi başarmıştır.²¹ Melik Eşref kendisine karşı yapıldığını düşündüğü bu büyük ittifak karşısında Anadolu Selçuklularından destek istemiştir. Dönemin sultanı Alâeddin'e Artukluların Orta Fırat havzasında yer alan topraklarını verme vaadinde bulunmuştur. Yıllardır bölgede hakimiyetini sağlamaya çalışan Alâeddin Keykubad teklifi kabul etmiş, Melik Eşref'e istediği desteği vermiştir²² ve kendisine vad edilen toprakları almak için yola koyulmuştur.²³ Direnme olmadan Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve Samsat'²⁴ aldıktan sonra, Amid (Diyarbakır) bölgesine ait Kahta kuşatması ardından Çemişgezek²⁵ ve Malatya üstüne yürüme kararı almıştır.²⁶ Bu kararına rağmen Alâeddin Keyku-

- 20 Şihâbüddin Muhammed Ahmed b. Ali en- el-Hurendizî ez-Zeyderî en-Nesevî, *Siretü's-Sultân Celâleddîn Mengüberti*, Çev. Necip Asım (İstanbul: 1934), 69 vd.
- 21 İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, XII/420; İbn Bibi, *el-Evamirü'l-alaiyye*, I/296; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 38.
- 22 İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, XII/420; İbn Bibi, *el-Evamirü'l-alaiyye*, I/296; Uyumaz, *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri*, 38.
- 23 Sultan Alâeddin 'in Fırat boylarındaki hareketi için bkz. İbn Bibi, *el-Evamirü'l-alaiyye*, I/275-299.
- 24 Hısn-ı Mansur bugünkü Adıyaman ve eski adı Samusata olan Samsat da bugün Adıyaman'ın ilçesidir. Adıyaman'ın tarihi MÖ. 40.000'lere, Samsat'ın ise MÖ. 6000'lere kadar dayandırılmaktadır. Bölgeye 1180'de Eyyübîler, 1203'de Anadolu Selçukluları hakim olmuştur.
- 25 Çemişgezek bugün Doğu Anadolu Bölgesinin Yukarı Fırat Bölümünde Tunceli iline bağlı bir ilçedir. Tarihi MÖ. 4000'lere kadar giden bölge, Türklerin Anadolu'ya girmelerinden sonra Selçuklulara bağlı beyler tarafından idare olunmuştur. Mehmet Ali Ünal, *XVI.Yüzyılda Çemişgezek Sancağı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 11-12.
- 26 İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, XII/417; İbn Bibi, *el-Evamirü'l-alaiyye*, I/292-293. 237; Alaeddin Ata Melik b Muhammed Cüveyni, *Tarih-i Cibân Güşa* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988), II/124-138; Aydın Taneri, *Harezmşahlar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 56, 238; Ahmed b. Lütfullah Münecceimbaşı, *Camii'd-düvel : Selçuklular Tarihi* (İzmir: Akademi

bad, 1226 yılının Temmuz-Ağustos aylarında²⁷ ordusunu Malatya'da toplamış ve Hısn-ı Keyfa Artukluları üzerine sefere çıkmıştır.²⁸ Sultan Alâeddin, Mübarizeddin Çavlı (ö.?)'yı Hısn-ı Mansur ve Kahta kalelerine, Malatya subaşı olan Esedüddin Ayaz (ö.1238?)'ı da Çemişgezek²⁹ ve Kerferek³⁰ kalelerine sevk etmiştir.³¹

Siyasî dengelerin bozulduğu bu sırada Hısn-ı Keyfa Artuklu hükümdarı Melik Mesud (ö. 1231?) Anadolu Selçuklularına bağlılıktan vaz geçerek Melik Eşref'ten kendisine destek vermesini istemiştir.³² Alâeddin Keykubad'ın o sırada hala mütefiki olan Eşref, konu bölgedeki hakimiyetini güçlendirmek olunca, kendisine sığınan Artuklu meliki Mesud'un koruyucusu sıfatını almaktan geri durmamış ve Alâeddin'den ilerlemeyi durdurması talebinde bulunmak adına elçi göndermiştir.³³ Kısa süre önce Alâeddin Keykubad'ı bölgeye sefer yapmaya teşvik eden ve destek olacağını söyleyen Melik Eşref, siyasetini tamamen değiştirmiştir. Celaleddin Hârizmşah'ın bölgeye gelerek varlık ve tutunma mücadelesi içerisinde değiştirdiği dengeler yaşanan güç mücadeleleri ile iyice bozulmuştur. Melik Eşref'in belirtilen

Kitabevi, 2000), II/65; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fetbi Selçuklular Dönemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000), 172-173; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi : Alparslan ve Zamanı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), III/95; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2001), 179; Uyumaz, *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri*, 39; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Erol Üyepazarcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 76; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), 142-143; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 369.

27 İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, XII/420

28 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk* (Topkapı Sarayı, Revan Ktb., 1391), 409a.

29 Tunceli il sınırlarının içerisinde bulunan ilçe

30 Burada adı geçen Kerferek Kalesi'nin tam olarak hangi noktada olduğu hakkında farklı çıkarımlar mevcuttur. Burasının İbnü'n-Nazif el-Hamevi'nin sözünü ettiği Keferzak/Kerbüzak olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz. İbnü'n-Nazif el-Hamevi, *Tarihu'l-Mansurî*, thk. Ebu'l-Iyd Dudu, (Dimeşk:1981), 259. Ayrıca Ernst Honigmann'ın eserinde Çemişgezek Kalesi'nin 20 km. güneydoğusunda Harpizik Kalesi adında bir yer geçmektedir. Emine Uyumaz da bahsi geçen Çemişgezek Kalesi'nin muhtemelen Honigmann'ın eserinde geçen kale olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı: Grekçe, Arabca, Süryanice, Ermenice Kaynaklara Göre 363'den 1071'e Kadar*, çev. Fikret Işıltan (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1970), 75; Emine Uyumaz, "Sultan 1. Alaeddin Keykubad Zamanında (1220-1237) Türkiye Selçuklu Devletinin Elçilik İlişkileri", *Tarih Dergisi* 39 (07 Temmuz 2011), 65.

31 İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, XII/420.

32 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk* (Revan Ktb., 1391), 409a; İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, XII/421; Uyumaz, *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri*, 38.

33 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 369.

sebeplerle hızla değişen siyaseti dolayısıyla, Alâeddin'i mal talebi ve savaş ile tehdit ettiğini yine çalışmamıza konu olan mektuptan öğrenmiş bulunmaktayız. Eşref'in bu siyaseti karşısında Alâeddin "Ben Melik Eşref'in nâibi miyim ki bana emir verecek ve yaptıklarından alıkoyacak!" şeklinde karşılık vermiş, elçinin taleplerine ve Melik Eşref'in tehditlerine aldırmandan yoluna devam etmiştir.³⁴

Tarihsel sürece baktığımızda ele aldığımız mektubun, bu olay üzerine gönderildiği kanaatindeyiz. Yazma mektubun baş tarafında "Bu, Melik Alâeddin'in onu savaş ve mal talebi ile tehdit eden Melik Eşref'in mektubuna cevaben yazdığı mektubudur. O mektubun satırları işte şöyledir..." şeklinde yer alan ibare bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir. Mektuba tarih düşülmemişse de hükümdarlar arasındaki ittifakın bozulduğu, karşılıklı elçilerin gönderildiği sürecin 1226 tarihinde yaşandığı tahmin edilmektedir.³⁵ Nitekim dönemin kaynaklarına da yaşanan gerginliğin yansdığı görülmektedir. Hatta İbnü'l-Esir, iki hükümdar arasındaki ihtilafın sebebini İzzeddin Keykavus zamanına kadar götürmektedir.³⁶ Ayrıca yazma mektubun bulunduğu mecmuada, mektuba benzer yazı karakterine sahip 7. Yazma olarak kaydedilen eser 692/1252-53 olarak tarihlendirilmiştir.³⁷ Bu da yine mektuba verdiğimiz tarihi kuvvetlendirmektedir.

Alâeddin Keykubad'ın başlatmış olduğu askerî harekâtı sürdürmesine karşılık, Melik Eşref ise Kahta'yı kuşatmakta olan Selçuklu üzerine ordu göndermiştir.³⁸ Kaynaklarda 16 bin kişilik olduğu ifade edilen bu ordu, Kahta kalesinin dışında büyük bir yenilgiye uğramıştır.³⁹ Alâeddin Keykubad Ağustos 1226'da Kahta kalesi-

34 İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, XII/417; Müneccimbaşı, *Camii'd-düvel*, II/65; Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi*, 172-173; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 369; Turan, *Doğu Anadolu Türk devletleri tarihi*, 179; Uyumaz, *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri*, 39; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 142-143; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, 76.

35 İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, XII/416; Cüveyni, *Tarih-i Cibân Güşa*, II/358.

36 İzzeddin Keykavus Sinob'u fethettikten sonra, Halep'i almayı hedefledi. Ancak Melik Eşref bunu duyup hile ile İzzeddin'in Konya'ya geri dönmesini sağladı. İzzeddin o yıl vefat edip yerine Alâeddin Keykubad geçti. İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, XII/416; Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cibân-nümâ Neşri Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1949), I/35.

37 Yazma bilgisi: Kat. No: 19 HK 1071/7 Konu No. 808; *Risaleti fi mukatele beyne'l-imam muhyi ed-din imam Şems ed-din*, Yazarı yok, Yazanı Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. El-Ünsî, Tarih: 692/1252-3; 160b-168b varaklar arası.

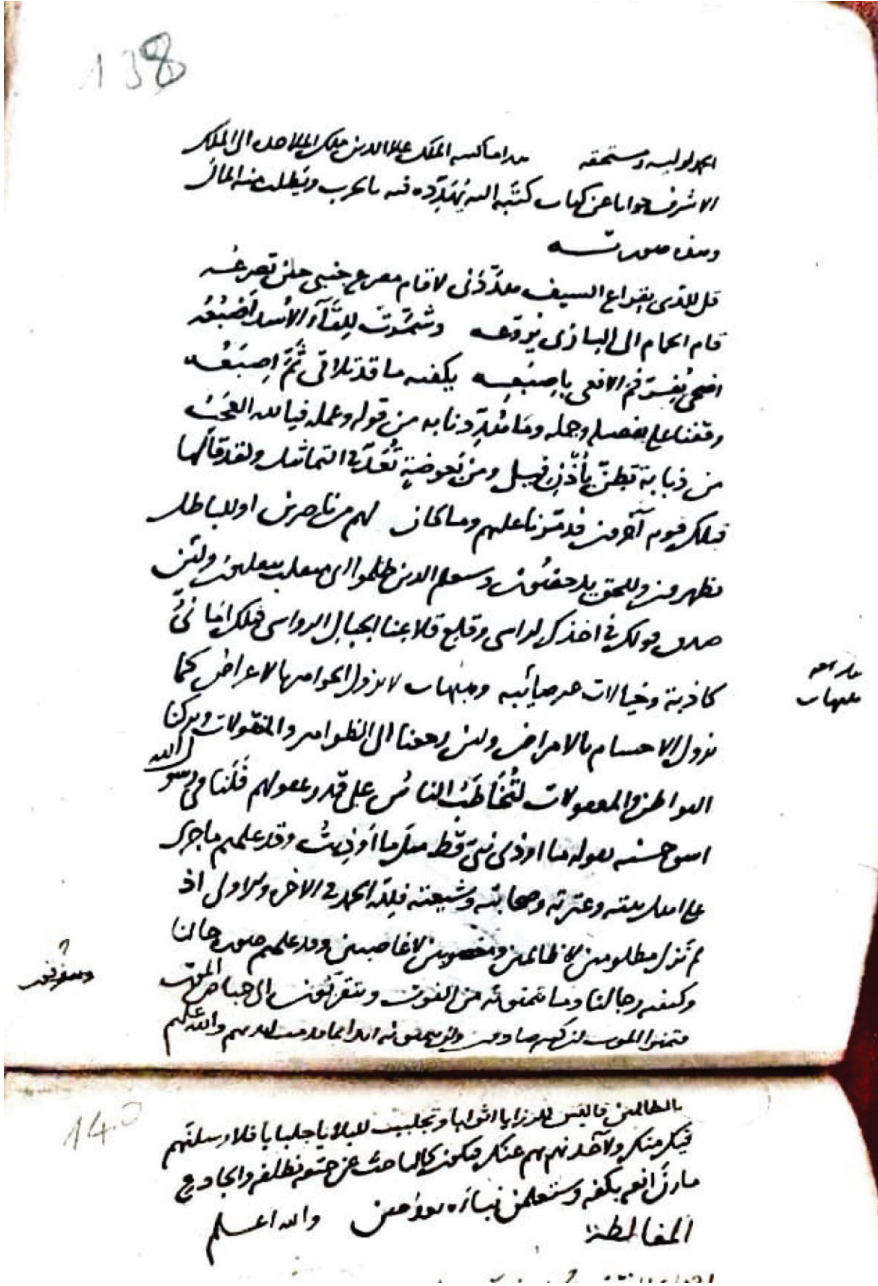
38 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk* (Revan Ktb., 1391), 409a.

39 Müneccimbaşı, *Camii'd-düvel*, II/63.

ni emanla teslim alıp Selçuklu bayrağını surlara dikmiştir.⁴⁰ Ardından Çemişgezek ve Adıyaman da Selçuklu topraklarına dahil edilmiştir.⁴¹ 1226 yılı Melik Eşref için pek de iyi nihayete ermemiştir. Yılın başında takip ettiği politika ile güç ve prestij kazanıyor iken, yılın sonunda hem Celaleddin Hârizmşah'ın hem de Alâeddin Keykubad'ın düşmanlığını kazanmış bir duruma düşmüştür. Dolayısıyla Eşref hem güç ve müttefik kaybetmiş, hem de toprak kaybına uğramıştır. Daha sonra devam eden süreç, dönemin tarih kaynağında, ilerlemesini sürdürerek Doğu Anadolu'da güç ve nüfuz kazanan Alâeddin Keykubad'ın Celaleddin Hârizmşah ile ittifak kurduğu aktarılmaktadır.⁴² Ancak kroniklere dayanarak yapılan çalışmalarda bu ittifakın olmadığı hatta Alâeddin Keykubad'ın Eyyûbîlerle bir süre sonra arayı düzelttiği ifade edilmektedir.⁴³

- 40 Kahta kalesi yakınında meydana gelen taraflar arasındaki savaşta İbnü'l-Bedir komutasındaki Eyyûbîler Selçuklu kuvvetlerine yönelik arka arkaya 3 kez hücum gerçekleştirmiş, buna rağmen Selçuklu kuvvetleri sarsılmayarak son çarpışmada İbnü'l-Bedir ve birçok askerini esir alarak Eyyûbî ordusunu dağıtmıştır. Savaşın seyri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. İbn Bibi, *el-Evamirü'l-alaîyye*, I/293-296.
- 41 Çemişgezek kuşatması süreci hakkında bilgi almak için bkz. İbn Bibi, *el-Evamirü'l-alaîyye*, I/299-305. İbn Bibi Adıyaman kuşatması ve fethi ile ilgili olarak konu açmamıştır.
- 42 Keykubad ve Hârizmşah arasında kurulan ilk münasebet için bkz. İbn Bibi, *el-Evamirü'l-alaîyye*, I/374-379. Daha sonraki süreç için bkz. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), 92.
- 43 Alâeddin Keykubad, Melik Eşref'i mağlup etmesine rağmen, ona karşı dinmeyen kızgınlığını yanına alarak kışı geçirmek üzere gittiği Alanya'dan, 1227 yazında Kayseri'ye, devletin menfaati gereği, Eyyûbîler ile ilişkileri normalleştirip, geliştirme fikri ile dönmüştür. Bu bilgiler Osman Turan'ın neşrettiği Alâeddin Keykubad'a gönderilmiş Celaleddin Hârizmşah'a ait elimizde bulunan ikinci mektuba dayanmaktadır. Bu mektubun tamamı için bkz. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 84-85; Hasan Çopur, *Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Komşu Devletlerle İlişkileri* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 112.

3. Mektubun Orijinal Görüntüsü

138
الملك اليماني مستحقه مدد ما كتب الملك علاء الدين ملك الملاحه الملك
الاشرف حواجر كتاب كشته السبع بعدد هـ منه ما عجب ويطلع منه الما
وصف صورته
قل الذي يتراءى السيف معدنى لاقام مصر وخي حزن تصرفه
قام احكام الالبازى يرقه وشموت للقاء الاسد اصبغ
اصح نضرت الانى باصبعه يكفه ما قد تلاقى ثم اصبغ
وقتل على فصله وحمله وما قد دنا به من قول وحمله في الله العجب
من ذبا به تيقن باذن فيل ومن عوصة تعدية التماسه وقد قالها
فلكم قوم اقرب من تعلمهم وما كان لهم من عرض اوليا طر
نظروا من الحق يد حوضه وسعلم الذين ظلموا الى مسلبي بله والين
صدق في ذكره لراسى وقبح قلابنا الجبال الرواسى فلكم انانى
كاذبة وخيات عر صائبه ومبهاص الازوال الكواصر بالاعراض كما
نزل الاحسام بالامراض والين رجونا الى الظواهر المتقولات ويركن
الدواخر المعصوات لتخاطب الناس على قدر عقولهم فلنا في سوس
اسوع سنة لعولنا اودى من قط صلوا اوديت وقد علمم ما جرك
على اسد منته وعترته ومجانبته وشيخته فلده الحجرة الاخر والاول اذ
لم نزل اسطو من الاطمان والخصوس انفا صين وقد علمم صور جاننا
وكشفه رجالاتنا وما تخفون من العزوت وشقرا تونس الى جبار الموت
تتمت الحسب لرسه حادوسه ونرى من انه اذ لم يمد مسله من والله اعلم

مدبره
معلومات

وصف صورته

140
الطالبين فاليسر لدرزبا الاشبا وتجليب للبلاباجليا بافلا رسلتم
فيكونتكم ولا حدنهم هم عنكم فيكونتكم كالاحش من حتمه فظلموا الجادج
مادرن انهم يكفهم وتعلمن نباهه بعد عمن والله اعلم
المخالطة

4. Tahkikli Metin Neşri

[۱۳۸و]

الحمد لوليه ومستحقه

[هذا ما كتبه الملك علاء الدين ملك الملاحدة إلى الملك الأشرف جوابا عن كتاب كتبه إليه يهدده فيه بالحرب ويطلب منه المال.]

[وهذه صورته]

«قل للذي بقراع السيف هددني لا قام مصرع جنبي حين تصرعته
قام الحمام إلى البازي يروعه وشمرت للقاء الأسد أضبعه
أضحى يفر فم الأفعى بأصبغه يكفيه ما قد تلاقى ثم إضبعه.»

وقفنا على تفصيله وجمله وما هددنا به من قوله وعمله. فيا لله العجب! من ذبابة تبطن بأذن فيل ومن بعوضة تعد بالتماثيل.؛ ولقد قالها قبلك قوم آخرون فدمرنا عليهم، وما كان لهم من ناصرين. أو [هم]؛ للباطل يظهرون وللحق يدحضون. ﴿وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ﴾ [الشعراء، ۲۶/۲۲۷]؛ ولئن صدق قولك في أخذك لرأسي وقلع قلاعنا الجبال الرواسي؛ فتلك أمانني كاذبة وخيالات غير صائبة. وهيهات! لا يزول الجواهر بالأعراض كما تزول الأجسام بالأمراض. ولئن رجعنا إلى الظواهر والمنقولات وتركنا البواطن والمعقولات؛ لتخاطب الناس على قدر عقولهم. فلنا في رسول الله أسوة حسنة بقوله: ﴿ما أودى نبي قط مثل ما أوديت﴾. وقد علمتم ما جرى على أهل بيته وعترته وصحابته وشيعته. فلله الحمد في الآخرة والأولى؛ إذ ثم نزل مظلومين لا ظالمين ومغصوبين لا غاصبين. وقد علمتم صورة حالنا وكيفية رجالنا وما يتمنونه من الفوت ويتقربون إلى حياض الموت. ﴿فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ

44 ح : التماثيل، مثبت من قبلنا.

45 ح - هو، مثبت من قبلنا.

إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿۶۲﴾ [الجمعة، ۶/۶۲] ﴿وَلَنْ يَتَمَنَّوَهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ
بِالظَّالِمِينَ﴾ [البقرة، ۲/۹۵] فاليئس للرزايا أثوابا، تجلب للبلايا جلبابا، فلأرسلنهم فيك منكر،
ولأخذنهم بهم عنك، فتكون كالباحث عن حتفه [بظله]،^٦ والجادع مارن أنفه بكفه. وستعلمن
نبأه بعد حين. والله أعلم.

5. Mektubun Tercümesi

Hamd; Sahibine ve onu gerçekten hakedenedir.

[“Bu, mülhidlerin meliki Melik Alâeddin’in onu savaş ve mal talebi ile tehdit eden Melik el-Eşref’in mektubuna cevaben yazdığı mektubudur.]

[O mektubun satırları işte şöyledir:]

Kılıcın(ın) darbesiyle beni tehdit edene de ki:

Eğer ona yenilirsem bende açtığı yaradan dolayı bir daba ayağa kalkmayayım,

Fakat beybat! Güvercin şabine kafa tutmuş, onu korkutmaya çalışıyor,

Aslanla karşılaşmak/mücadele etmek için emri altındakiler hazırlanmış,

Kurbanlık kendi elleriyle yılanın ağzına gidiyor,

Benimle karşılaşması ona kâfidir, nerde kaldı ki elleri...!

Onun mektubunun tafsilatına ve yazdıklarına, bizi kendisiyle tehdit ettiği sözlere ve fiillerine vakıf olduk. Ey Allah’ım! Ne şaşılacak iş: Bir karasinek filin kulağında vızıldıyor, bir sivrisinek de heykelleri/bizi tehdit ediyor! Bu sözleri daha önce söyleyenler de oldu, onları yerle bir ettik. Onlara kimse yardım da etmedi. Senin gibi onlar da batılı ortaya çıkarıp, hakkı ayaklar altına alıyorlardı. {Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında görecekler. (eş-Şu‘arâ’, 26/227)} Benim kellemi alacağına ve yüksek dağlardaki kalelerimi yıkacağına ilişkin sözlerin doğrusu bil ki, senin bütün bu arzuların boştur ve gerçeğe uygun olmayan hayallerdir. Heyhât! Bedenlerin hastalıklarla yok olması gibi cevherler, arazların yok olmasıyla yok olmazlar. Eğer işlerin zahirlerine ve insanlar arasında söylenenlere bakarsak ve gizli olanı ve makul olanı terkedersen neler olur neler... İnsanlar akılları ölçüsünce konuşur. Allah’ın Rasulü’nün {Hiçbir peygamber benim çektiğim sıkıntıları çekmemiştir (Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 34 (no. 2472))⁴⁷} sözünde bizim için güzel bir örnek vardır. Siz; Allah’ın Rasulü’nün, aile-

47 Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-euliyâ’ ve şabakâtü’l-aşfiyâ’* (Beyrut: Dâru’l-Fıkr, 1996), VI/333.

Rivayetın yakın anlamlı bir tarihi için bkz. “Allah yolunda benim çektiğim eziyeti hiç kimse çekmedi. Benim Allah yolunda korkutulduğum kadar hiç kimse korkutulmadı. Bilal’le öyle otuz gün geçirdik ki, Bilal’in koltuğu altında saklayabildiğinden başka bir canlının yiyeceği kadar bir şeyimiz yoktu.” Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. İzzuddîn Dıllî vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 2013), “Sıfatü’l-Kıyâme”, 34 (no. 2472). Rivayet ile ilgili desteği için meslektaşım Doç. Dr. Suat Koca’ya teşekkür ederim.

sinin, akrabalarının, arkadaşlarının ve onun taraftarlarının başına ne geldiğini biliyorsunuz. Hamd, ahirette ve bu dünyada Allah’adır. Zira şu halde biz; zalim değil mazlumuz, gasp eden değil gaspedileniz. Siz bizim halimizin ne surette olduğunu, adamlarımızın (askerlerimizin) nasıl olduğunu, onların ellerinden kaçırdıkları ve temenni ettikleri şeyleri ve ölüm havuzuna doğru nasıl koştuklarını biliyorsunuz. (Eğer siz de doğru sözlü iseniz hadi bakalım ölümü isteyin (el-Cuma’, 62/6) }ve {Onlar; daha önce kendi elleriyle yaptıkları şeylerden dolayı asla ölümü temenni etmezler. Allah zalimleri bilir (el-Bakara, 2/95).

Ümitsizlik musibetler için elbisedir, belaları gömlek gibi kendine çeker. Onlara senin için münkir birini göndereceğim, onları/malları onlarla senden alacağım. Sen kendi mezarını kazan ve kendi eliyle burnunun yumuşak kısmını kesen biri gibisin. Çok kısa bir zaman sonra onun haberlerini öğreneceksin.

Allah en doğrusunu bilir.

6. Selçuklu Sultanından Eyyûbî Melikine Gönderilen Mektubun Tahlili

Adrian Gully’nin de ifade ettiği üzere; “Orta Çağ mektup yazma sanatları, hiyerarşik ilişkilerden oluşan bir dünyayı varsayar ve dolayısıyla onları yaratan bürokrasileri yansıtır... Hem imparatorluk hem de papalık kaçırları,⁴⁸ varlıklarını, içinde var oldukları ilgili seküler ve dini hiyerarşilere borçludur. İşlevleri ikna etmek değil, emretmektir.”⁴⁹ Her ne kadar bu tür mektupların tek konusu emretmek olmasa da dönemlerinin bürokrasisine ışık tuttuğu muhakkaktır.

Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad’ın çalışmamıza konu olan mektubunu diplomatika yönünden incelediğimizde, saray münşisi olarak görev yapan, münşî, şair ve sözlükçü olarak tanımlanan Hüsâmeddin Hasan b. Abdülmü’min el-Hûi/el-Hôyi (ö.?)’nin tertip ettiği inşâ risalelerindeki mektup yazım kurallarına bu

48 “Elçilik ve konsolosluklarda yönetimle ilgili görevlilerin çalıştığı yer.” TDK. <https://sozluk.gov.tr/?ara=kan%C3%A7%C4%B1larya> (Erişim Tarihi 12.06.24)

49 Adrian Gully, *The Culture of Letter-Writing in Pre-Modern Islamic Society* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008), 10; Les Perelman, “The medieval art of letter writing: Rhetoric as institutional expression”, *Textual dynamics of the professions: Historical and contemporary studies of writing in professional communities* (Madison: The University of Wisconsin Press, 1991), 106.

belgede de uyulduğunu görmekteyiz. el-Hûî, mektuba “ilk rükun olarak hitaplarla başlanmasını, ardından dualara yer verilmesini, hizmetin takdim edilmesini, özlemin açıklanmasını, buluşmaya ilişkin temennide bulunulmasını” önermektedir.⁵⁰ Çalışmamıza konu olan mektupta da bu sıralamaya uyulmaktadır ancak olumsuz anlamda bir gidişat söz konusudur. Bu mektupta hitap bir şiirle başlamakta, dua yerine Allah’ın ayetlerine ve Hz. Peygamber’in hadislerine referans verilerek beddua yer almaktadır. Karşıdaki Melik’in durumundan bahsedildikten sonra buluşmaya ilişkin temenni burada bir tehdit olarak değişmektedir.

Sultan Alâeddin Keykubad’ın tarihe ve edebiyata meraklı olduğu mektubundaki göndermelerden ve kullandığı şiirlerden anlaşılmaktadır.⁵¹ Üstelik, mektubunda yer alan ayet-i kerîmeler dolayısıyla Kur’an-ı Kerim’e hakim olduğu da görülmektedir. İbni Bibi Sultan Alâeddin’in 18 yıl hizmetinde bulunan, gulamlıktan yükselen devlet adamı Celaleddin Karatay (ö. 652/1254)’dan nakille Sultanın, uzun uykuları olmayan, geceleri Kur’an okuyan, hayır ve din işlerine ait görevlerini önemseyen bir kişiliğe sahip olduğunu aktarmıştır.⁵² Elbette burada meliklerin belgelerini kaleme alan kâtiplerin de zaman zaman bilgi birikimlerini kullandıklarını ifade etmek gerekmektedir. Ancak bu kâtip müdahalelerinin derecesi bilinmemektedir.

Alâeddin mektubuna, “Hamd Sahibine ve onu (gerçekten) hakk edenedir” şeklinde hamdele ile başlamış, “Bu, mülhidlerin meliki Melik Alâeddin’in onu savaş ve mal talebi ile tehdit eden Melik el-Eşref’in mektubuna cevaben yazdığı mektubudur. O mektubun satırları işte şöyledir.” cümlesi ile yani bu mektubun cevabî mektup olduğunu ifade ettiği satırlarla devam etmiştir. Burada kendisini ‘mülhidlerin meliki’ olarak ifade etmesi manidardır. Eşref tarafından gelen mektupta Alâeddin’in bu şekilde tanımlanmış olması muhtemeldir. Bu sebeple Alâeddin de kinaye yaparak mektubunda kendisini bu şekilde ifade etmiş, hitabının vurgusunu güçlendirmiştir kanaatindeyiz. Mektubu kayıt altına alan kâtibin Melik Eşref’in destekçisi olma ihtimali de akılda tutulmalıdır.

Bu giriş cümlesinden sonra Alâeddin, mektubuna bir şiirden yaptığı alıntı ile girizgâh yapmıştır.

50 Cevdet Yakupoğlu - Namiq Musalı, *Hasan b. Abdülmü’min el-Hoyi’nin Kaleminden Selçuklu İnşa Sanatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 132-147.

51 Bülent Altunkaynak, *Alaeddin Keykubad’ın Karakter Tablili* (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 19-20.

52 Altunkaynak, *Alaeddin Keykubad’ın Karakter Tablili*, 47.

“Kılıcın(in) darbesiyle beni tehdit edene de ki:

Eğer ona yenilirim bende açtığı yaradan dolayı bir daba ayağa kalkmayayım,

Fakat heybat! Güvercin şabine kafa tutmuş, onu korkutmaya çalışıyor,

Aslanla karşılaşmak/mücadele etmek için emri altındakiler hazırlanmış,

Kurbanlık kendi elleriyle yılanın ağzına gidiyor,

Benimle karşılaşması ona kâfidir, nerde kaldı ki elleri...”

Bu satırlardan, tespit ettiğimize göre, İran’da bir şiir antolojisinde⁵³ yer alan Râşidüddîn Sinân ibn Salman/Süleyman ibn Muhammed/Ebu’l-Hasan Basri (ö. 589/1193)’ye ait bir şiirden alıntı ile mektubuna başlayan Alâeddin, şiirle siyasî bir gönderme yapmaktadır. Şiirin müellifi Sinan, İsmailî olup en önemli özelliği bir dönem Suriye Haşhaşîlerinin liderliğini yapmış olmasıdır. Haşhaşîlerin ise Eyyübî Hükümdarı Selahaddin Eyyübî’ye birkaç kez suikast düzenledikleri bilinmektedir. Alâeddin Keykubad’ın bu şairi ve şiirini seçmiş olması oldukça anlamlı olsa gerektir.⁵⁴ Ayrıca farklı kültürlerin edebî eserlerine aşina olduğunu, bunları yeri geldiğinde çeşitli vesilelerle kullandığını göstermesi açısından da önemlidir. Eyyübîlere suikast girişiminde bulunan İsmailîlerin bir şairinden yaptığı alıntı ile Alâeddin, bir başka Eyyübî Melikine geçmişe gönderme yaparak hatırlatmada bulunmaktadır. Bir taraftan da edebî gücü ile siyasî gücünün varlığından dem vurmaktadır.⁵⁵

“Onun mektubunun tafsilatına ve yazdıklarına, bizi kendisiyle tehdit ettiği sözlerine ve fiillerine vakıf olduk. Ey Allah’ım! Ne şaşılacak iş: Bir karasinek filin kulağında vızıldıyor, bir sivrisinek de heykelleri/bizi tehdit ediyor! Bu sözleri daha önce söyleyenler de oldu, onları yerle bir ettik. Onlara kimse yardım da etmedi.” Mektubun devamında, Alâeddin’in şair seçimi kadar seçilen kelime ve benzetmeler de çok manidardır. Sultan Alâeddin “sinek filin kulağında vızıldadı” benzetimi ile Mevlana’nın Mesnevi’sinde mala-mevkiye üşüşme, düşkünlük (1/165) ve zayıflığın misali olarak belirtilen sivri sinek (1/166) metaforunu, en çok kullanılan hayvan

53 Farhad Daftary, “Râşed-al-Din Senân”, *Encyclopædia Iranica*, 15 Mart 2024.

54 Bu şiiri seçenin aynı dönemde yaşamış İsmailî imam Alaeddin Muhammed Hârizmşah (ö.1221) olma ihtimali akla gelmiş olmakla birlikte, hüküm zamanına (1200-1221) bakıldığında Eyyübî meliki Eşref ile yollarının kesiştiğine dair bir bilgi tespit edilememiştir.

55 Farhad Daftary, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Erdal Toprak (İstanbul: Doruk Yayınları, 2005); Bedrettin Basuğuy, “Salâhaddîn-i Eyyübî ve Râşidüddîn Sinân: Nizârî Fedâiler ve Suikastler”, *Şarkiyat* 9/2 (2017), 747-770.

metaforlarından biri olan fille mecz etmiştir. İri olmaları ve dönemin toplumlarındaki yerleri dolayısıyla önem arz eden gücün sembolü olan filler Alâeddin'i temsilen, sinek karakteri ile özdeşleştirilen Melik Eşref'e karşı mektupta kullanılmıştır.

Kullanılan diğer hayvan benzetmeleri; “Güvercin şahine kafa tutmuş”, “emri altındakiler aslanlarla mücadele etmeye hazırlanmış”, “kurbanlık kendi elleriyle yılanın ağzına gidiyor” şeklinde devam etmektedir. Bu benzetmelerde Melik Eşref sadece güvercin timsalinde iyi bir şeye benzetilmiş gibi görünmekle birlikte şahinle karşılaştırıldığında yine zayıf kalmakta ve güçsüzlüğü temsil etmektedir. Metinde şahin Alâeddin'dir. Ormanların kralı olarak addedilen aslan Alâeddin ve Melik Eşref ve ordusu onun emri altında resmedilmiştir. Yine topraktan aldığı güçle orantılı olarak güçlü addedilen yılan Alâeddin'e matuf olup, Melik Eşref ve ordusunun kendilerini bile bile yılanın ağzına kurbanlık olarak sundukları şeklinde ifade edilmiştir. Mektup metninde yapılabilecek hakaretimiz benzetmelerin neredeyse hepsi yapılmıştır. Alâeddin gücünü göstermek için kullanabileceği teşbihleri olabildiğince edebî şekilde aktarmıştır. Söz sanatlarından istiareye karşılık gelen bu kullanım ile Sultan, teşbih sanatının anlam aktarımından ibaret olan yanını da aşarak istiarenin, hem anlam hem de ad aktarımı özelliğini dikkate almıştır. Böylece sadece bir benzetimle sınırlı kalmamış kendisini fil ile Melik Eşref'i ise sinek ile özdeşleştirmiştir. Kullandığı edebi dil üzerinden Alâeddin'in belağî açıdan oldukça bilgi sahibi olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Meramını ortaya koyan sultanın sözlerini kaleme alan inşâ katibi/lerinin de hakkını teslim etmek gereklidir.⁵⁶ Ortak diplomatik dil kullanımı elbette hükümdar/melikler arasındaki yazışmalara da yansımıştır. Ancak çalışmamıza konu olan yazma mektup ve benzerleri, meliklerin birbirine gönderdiği olağan diplomatik mektuplardan farklılık arz etmektedir. İki hükümdar arasındaki diplomatik ilişkide olumsuz veya olumlu değişimler üzerine yazılan mektuplarda inşâ katiplerinin kendi yazı sanatlarını sultanın izin verdiği ölçüde kullanmış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla bu mektupta da Alâeddin'in kâtibi yönlendirdiği fikri daha güçlüdür.

Mektubun devamında; “Bu sözleri daha önce söyleyenler de oldu, onları yerle bir ettik. Onlara kimse yardım da etmedi. Senin gibi onlar da batılı ortaya çıkar-

56 Hasan Gültekin, “İnşâ ve tarihi Gelişimi”, *International Journal of Central Asian Studies*, 13 (2009), 317-341.

rıp, hakkı ayaklar altına alıyorlardı." denilmektedir. Şiir ve benzetmelerin ardından mektupta dua yerine ayetlere yer verilmiştir. Gordlevski'nin tespitine göre, "Sultan Alâeddin, mektuplara başlarında yer alan ayetler sebebiyle özel bir saygı göstermektedir. Ayrıca divandan çıkan emir ve fermanlar da Sultan Alâeddin için kutsaldır. Çünkü bu belgelerin giriş bölümü Allah'ın adının yüceltilmesiyle başlamaktadır. Bu sebeple Sultan fermanları ve buyrukları imzalamadan önce abdest almaktadır."⁵⁷

Mektupta Alâeddin'in kullanımını tercih ettiği ayetler; "Haksızlık edenler, neye nasıl dönüşeceklerini (başlarına nelerin geleceğini) yakında görecekler."⁵⁸, "Eğer siz de doğru sözlü iseniz hadi bakalım ölümü isteyin."⁵⁹ ve "Onlar; daha önce kendi elleriyle yaptıkları şeylerden dolayı asla ölümü temenni etmezler. Allah zalimleri bilir."⁶⁰ ayetleridir. Alâeddin, Melik Eşref'i ayetlerdeki gönderme ile zalim olarak değerlendirmekte, yaptığı ihanetin karşılığını mutlaka göreceğini beyan etmektedir. Bunun yanı sıra sure ve ayet belirtilmeden ayetlere gönderme yapılan "Senin gibi onlar da batılı ortaya çıkarıp, hakkı ayaklar altına alıyorlardı." gibi alıntılar mektupta yer almaktadır. Burada Alâeddin, kendisini hak, Eşref'i ise batıl olarak nitelendirmektedir. Ayrıca Alâeddin ayetler ile muhatabına ders vermekte ve de korkutmaktadır. Ayetler aracılığı ile anlatmak istediğini hadisle de desteklediğini gördüğümüz Alâeddin, Allah Resûlü'nün "Hiçbir peygamber benim çektiğim sıkıntıları çekmemiştir."⁶¹ hadisi ile zalim değil mazlum olduğunu vurgulamayı da ihmal etmemiştir. Melik Eşref'in Alâeddin'i destekleyeceği sözünü verdikten sonra, bu sözünden vazgeçerek karşısında durmasını ihanet olarak değerlendirmiş ve böylesine güçlü ifadeler kullanmaktan çekinmemiştir.

Selçuklu sultanından Eyyûbî melikine gönderilen mektubun ana düşüncesi, gücünün zirvesinde bir devletin eski müttefikine karşı geri adım atmayacağı etrafında şekillenmiştir. Metnin ideolojisi gücün, haklının, mazlumun kazanacağını, çıkar çatışmasına, iktidar hırsına kapılan zalimin ise kaybedeceğini hatırlatmaktadır. Mektup, bir savaşın ayak seslerini duyurmakta, hasmını bu savaşa karşı uyarmaktadır. Nitekim mektuba taraf iki melikin arası önceleri olumlu zeminde seyreden

57 Vladimir Aleksandroviç Gordlevskiy, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran (Ankara: Onur Yayınları, 1988), 310-311; Altunkaynak, *Alaeddin Keykubad'ın Karakter Tahlili*, 48.

58 eş-Şu'arâ' 26/227.

59 el-Cuma' 62/6.

60 el-Bakara 2/95.

61 Tirmizî, "Sıfatü'l-Kıyâme", 34 (no. 2472); el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ'*, VI/333.

ilişkileri çıkar çatışması sebebiyle zamanla bozulmuştur. Alâeddin Keykubad o dönem, Selçuklulara her açıdan refah yaşatan bir hükümdardır. Kaçınacağı, çekineceği bir durum söz konusu değildir. Eyyübîlerle ilişkiler sahip olunan topraklar, ortak dost ve düşmanlara göre ittifaklar çerçevesinde yürütülürken Melik Eşref'in değişen tavrı, savaşı kaçınılmaz hale getirmiştir. Sultan Alâeddin'in mektubu bu savaşın habercisi olup Melik Eşref'e ayağını denk almasını hatırlatmaktadır.

Platon'un (M.Ö. 427-347) mektupları felsefî bir içerik taşımasına karşın, doğrudan felsefe yapmak için nasıl yazılmamış ise⁶² Alâeddin'in mektubu da bir felsefî görüş ortaya koymak adına yazılmamıştır. Ancak Alâeddin'in mektubunda Descartes'ın *Felsefenin İlkeleri* adlı mektup kitabındaki tarza benzer bir tarz vardır. "Zaman zaman mektupta aranan felsefe zaman zaman da felsefede aranan mektup"⁶³ yaklaşımı ile değerlendirilmeye müsait olan bu mektubunda Alâeddin, kişiselleştirilmekten uzak daha üst dil ve kuramsal bir dil kullanmıştır. Tercih edilen ayetler, hadis, şiir ve teşbihler bilgelik içermektedir. Descartes'a göre, bilgelik yalnız bilmeyi ve yalnız eylemde bulunmayı değil, bilmeyi ve bilerek eylemde bulunmayı ifade eden bir düşünme ve yaşama biçimidir."⁶⁴ Bu tanım üzerinden bakıldığında mektupta yer alan taktiksel anlatımın yanı sıra Sultanın ilişkilerinin geldiği noktada eylemden kaçınmayacağıнын vurgulanması bilgeliğinin açık bir göstergesidir. Mektupta salt tehditler savrulmamış, daha ince ve derin cümlelerle vakıa muhtemel sonuçları ile birlikte dile getirilmiştir. Dolayısıyla Alâeddin'in mektubunu bir bilgelik yazısı olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Tarihî araştırmalarda birinci elden kabul edilen her vesika, eser kaynak olmak açısından önemlidir. Daha özelde çalışmamıza konu olan mektubun ait olduğu dönem olan Selçuklu tarihine dair tespit edilen her belge de kaynaklık açısından kıymeti haizdir. Bu belge bir divan ruznamçesi olabileceği gibi bir seyahatname notu da olabilir, bir mektup olabileceği gibi bir tereke defteri de olabilmektedir. Bu belge/

62 Platon, *Theaitetos*, çev. Macit Gökberk (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1990), 88; Platon, *Mektuplar*, çev. İrfan Şahinbaş (Ankara: Maarif Vekaleti, 1943), 85.

63 Vefa Taşdelen, "Felsefî Bir Söylem Biçimi Olarak Mektup", *Hece Dergisi* 114-116 (2006), 76-91.

64 Rene Descartes, *Felsefenin İlkeleri*, çev. Mesut Akın (İstanbul: Say Yayınları, 1983), 32-33.

defterlerin her biri döneminde bir boşluğu doldurabilmekte bir soruya cevap verebilmektedir.

Çorum Hasan Paşa Yazma Kütüphanesi 1071 numarada kayıtlı toplamda 179 varaktan oluşan ve 10 eserden oluşan mecmuanın 138b-140a varaklarında tespit edilmiş ve çalışmamıza konu olan 1226 yılına ait olduğu tahmin edilen yazma mektup, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad'dan Eyyübî meliklerinden Melik Eşref'e cevaben yazılmıştır. Mektup daha önce herhangi bir eser ya da çalışmada tespit edilemediğinden ve iki hükümdar arasındaki ilişki sürecini anlamlandırmamıza destek olduğundan önem taşımaktadır.

1200'ler dünya tarihi açısından bakıldığında, dengelerin değiştiği bir dönem olmuştur. Bir yandan Haçlılar dinî saiklerle büyük ordular oluşturmuş, siyasî ve ekonomik saiklerle ilerlemeye başlamışlardır. Bir yandan Artuklu, Eyyübî, Selçuklu ilişkilerinin dengelerini değiştirecek hanedan içi ve dışı çeşitli hesaplar tarafların durum ve duruşunu değiştirmiştir. Bir yandan Hârizmşahlar ilerleme yönleri ile dengeleri değiştirmişlerdir. Son olarak da büyük tehlike Moğol istilası varolan ve değişmekte olan bütün siyasî ilişki süreçlerini etkilemiştir.

Değişen bu dengeden Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad ve Eyyübî meliki Eşref de etkilenmiştir. Başlangıçta ve süreçte Alâeddin'in yanında olacağını ve onu destekleyeceğini ifade eden Melik Eşref, Artuklu meliki Mesud'un kendisine sığınması ile siyasetini değiştirmiş ve Alâeddin'e doğu Anadolu ilerlemesini durdurmasını istemiştir. Bu duruma öfkelenen Alâeddin'in Melik Eşref'e haddini bildirmek adına bu mektubu gönderdiği kanaati oluşmuştur.

Mektupta Sultan Alâeddin, Melik Eşref'e açıkça had bildirmek adına hitapta bulunmuştur. Melik Eşref'e, Alâeddin'e göre yeri, konumu ve durumu hatırlatılmıştır. Alâeddin'in seçtiği İsmailî daîsine ait şiir ile tarihteki Eyyübî suikastları hatırlatılmış, muhtemel siyasî bir teşebbüse edebî gönderme yapılmıştır. Sultanın seçtiği ayetler ve hadisten, kullandığı teşbih sanatından diplomatik dile hâkim olduğu görülmektedir. Ayrıca Sultanın mektubunda, içinde bulunduğu coğrafyanın dinine, kültürüne ve tarihine dair bilgisinin derinliği gözlenmektedir. Güçlü bir devletin yöneticisinin, gücünü ifade ettiği tehditkâr duruma gönderme yapmaktadır. Ancak bu ifade yapısı, salt gündelik hayatın aktarıldığı basit bir anlam dünyasından öte derin ve ince anlamlar barındırmaktadır. Kişisel muhataplıktan ziyade bir bilgi aktarımı ya da sorgusundan kurumsal üst dile ve kurguya sahiptir. Bunu hissettirecek tüm argümanlar kullanılmıştır.

Hükümdardan hükümdara gönderilen bir mektupta bulunması gereken tüm unsurlara sahip olan ve ilm-i nazar ve hilaf hakkındaki küçül yazma eserlerin bir araya getirildiği mecmuada tespit edilen bu yazma vesika bir diplomasi örneğidir. Mektup, güçlü bir devletin hakimiyet felsefesine uygun ve siyasî ideolojisine muhtabık şekilde kaleme alınmıştır. Söz konusu yazma, olumlu ilişki içerisinde olan iki devletin çıkar düşüncesi ve güç hırsı ile olumsuz şekle bürünen ilişkilerinin geldiği noktayı ve gideceği yönü göstermesi bakımından açık ve net bir anlatıma sahiptir.

İlm-i nazar ve hilaf alanında yazılmış 10 yazma eserin bulunduğu mecmuada yer edinen bu mektup; tarihî göndermeleri, üslubu, kullandığı örnekleri, edebî ifadeleri, söz sanatları sebebiyle mecmuada yer alan eserlerin konusuna-bağlamına örneklik teşkil edecek bir içeriğe de sahiptir. Bu sebeple mecmuada yer aldığı, yazma eserler arasına konulduğu kanaati hasıl olmuştur.

Çalışmamıza konu olan tarihî mektubun, Anadolu Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubad ile Eyyübî meliki Eşref arasındaki siyasî ilişki sürecinin seyrini anlayabilmemize katkıda bulunacağı ümit edilmektedir.

Kaynakça

- Abû'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1950.
- Altunkaynak, Bülent. *Alaeddin Keykubad'ın Karakter Tablîli*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Arslan, Abdülbâki. *Osmanlı İctimai Hayatını Aksettiren Mektup Örnekleri (Tanzimat'a Kadar)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1985.
- Basuğuy, Bedrettin. "Salâhaddin-i Eyyübî ve Râşidüddin Sinân: Nizârî Fedâiler ve Suikastler". *Şarkiyat* 9/2 (2017), 747-770.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. çev. Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Cüveyni, Alaeddin Ata Melik b Muhammed. *Tarih-i Cihan Güşâ*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988.
- Çopur, Hasan. *Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın Komşu Devletlerle İlişkileri*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Daftary, Farhad. *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*. çev. Erdal Toprak. İstanbul: Doruk Yayınları, 2005.
- Daftary, Farhad. "Râşed-al-Din Senân". *Encyclopædia Iranica*, 15 Mart 2024. <http://www.iranicaonline.org/articles/rashed-senan>
- Demir, Musa. "Batı 'Metafor'u ve Doğu 'İstiare'sinin Mukayeseli Olarak İncelenmesi". *Türkbilgi* 18 (2009), 64-90.

- Descartes, Rene. *Felsefenin İlkeleri*. çev. Mesut Akın. İstanbul: Say Yayınları, 1983.
- Gültekin, Hasan. "İnşâ ve tarihi Gelişimi", *International Journal of Central Asian Studies*, 13 (2009), 317-341.
- Erdem, İlhan. "XIII. Asrın İlk Yarısında Anadolu'nun Doğusunda Yaşanan Hakimiyet Mücadeleleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 19/30 (1997), 57-68.
- Gordlevskiy, Vladimir Aleksandroviç. *Anadolu Selçuklu Devleti*. çev. Azer Yaran. Ankara: Onur Yayınları, 1988.
- Gully, Adrian. *The Culture of Letter-Writing in Pre-Modern Islamic Society*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2008.
- Honigmann, Ernst. *Bizans Devletinin Doğu Sınırı: Grekçe, Arabca, Süryanice, Ermenice Kaynaklara Göre 363'den 1071'e Kadar*. çev. Fikret Işıltan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1970.
- İbn Bibi, Nâsirüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Alî Ca'ferî Rugadî Münşî. *el-Evamirü'l-alaiyye fi'l-umuri'l-alaiyye : (Selçuk name)*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1001 Temel Eser, 1996.
- İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b Muhammed b Abdülkerim. *İslam Tarihi : el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*. çev. Ahmet Ağırakça - Abdülkerim Özeydin. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İbnü'n-Nazîf, el-Hamevî. *Taribu'l-Mansurî*. thk. Ebu'l-Iyd Dudu. Dımeşk:1981.
- İsfahânî, Ebü Nuaym. *Hilyetü'l-evliyâ` ve tabakâtü'l-aşfiyâ`*. I-X Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1996.
- Johnson, Barbara. "Yazma". çev. Zekeriya Başkal. *Edebiyat Çalışmalarında Anabtar Kelimeler*. ed. Frank Lentricchia - Thomas McLaughlin. 139-159. Ankara: Akademik Eksen, 2011.
- Karahan, Abdülkadir. "Fuzûlî'nin Mektupları II". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3/1-2 (2012), 48-86.
- Kaya, Önder. "el-Melikü'l-Eşref, Musa". *DİA*. 29/64-66. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Kaynar, Hakan. "Mektuplarla Tarih: Cumhuriyet ve Aşk". *Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmalı Dergisi* 40 (2015), 157-185.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Alparslan ve Zamanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.
- Kürkçüoğlu, K. Edib. "Şair Nedim'in Bir Arz-ı Hali". *60. doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*: 317-324. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1953.
- Les Perelman. "The medieval art of letter writing: Rhetoric as institutional expression". *Textual dynamics of the professions: Historical and contemporary studies of writing in professional communities*. 97-119. Madison: The University of Wisconsin Press, 1991.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006. *Mecmuu-i Münşeat*. Ankara: TDK Kütüphanesi, Yazma, A.363/1.
- Müneccimbaşı, Ahmed b. Lütfullah. *Camiu'd-düvel : Selçuklular Tarihi*. I-II Cilt. İzmir: Akademi Kitabevi, 2000.
- Münşeat Mecmuası*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, 760.
- Nesevî, Şihâbüddîn Muhammed Ahmed b. Alî en- el-Hurendizî ez-Zeyderî. *Siretü's-Sultân Celâlidîn Mengübertî*. çev. Necip Asım. İstanbul: 1934.

- Neşri, Mehmed. *Kitâb-ı Cibân-nümâ Neşri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1949.
- Nur, İsmail Hakkı. "Mesnevîde Hayvan Karakterleri (Metaforları)". *Adana Veteriner Kontrol Enstitüsü Müdürlüğü* 3/1 (2013), 18-30.
- Pehlivan, Necmettin- Ceylan, Hadi Ensar. "Old Rivalry, Eternal Friendship: The Story of an Opponent-al-Fuşûl in the 'ilm al-Nazar". *Methodos. Savoirs et Textes* 22 (2022), 1-32.
- Platon. *Mektuplar*. çev. İrfan Şahinbaş. Ankara: Maarif Vekaleti, 1943.
- Platon. *Theaitetos*. çev. Macit Gökberk. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1990.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. I-III Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Saygın, Muhterem. *Ali Şîr Nevâyî'nin Garâibü's-Sıgar Adlı Divanının Tablîli*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fetih Selçuklular Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Sümer, Faruk. "Keykubad I". *DİA*. 25/357-359. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2022.
- Şahin, Oğuzhan. *Mecmua-i Münşeat TDK. KTP. A.363/1 (İnceleme, Metin, Tıpkıbasım)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Taneri, Aydın. *Harezmşahlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Taşdelen, Vefa. "Felsefi Bir Söylem Biçimi Olarak Mektup". *Hece Dergisi* 114-116 (2006), 76-91.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. İzzeddin Dillî vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 2013.
- Turan, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2001.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye: Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- Turan, Osman. *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Uyumaz, Emine. "Sultan 1. Alaeddin Keykubad Zamanında (1220 - 1237) Türkiye Selçuklu Devletinin Elçilik İlişkileri". *Tarih Dergisi* 39 (07 Temmuz 2011), 55-84.
- Uyumaz, Emine. *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi (1220-1237)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Ünal, Mehmet Ali, *XVI.Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Yakupoğlu, Cevdet - Musalı, Namiq. *Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşa Sanatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Yazıcızâde Ali. *Tevârih-i Âl-i Selçuk*. Topkapı Sarayı, Revan Ktb., 1391.
- TDK Sözlük: <https://sozluk.gov.tr/?ara=kan%C3%A7%C4%B1larya>